

Het hoge zand

pagina 8:

figuur 1.1 naar Edelman, C.H. & G.C. Maarleveld (1958). Pleistocän-geologische Ergebnisse der Bodenkartierung in den Niederlanden. Geol. Jahrb. 73: 639-684.

pagina 8-II:

H.J.A. Berendsen (2005). Landschappelijk Nederland, p. 45-72. Van Gorcum, Assen en H.J.A. Berendsen (2004). De vorming van het land, p. 155-192. Van Gorcum, Assen

aangevuld met mondelinge informatie van Dr. Meindert van den Berg (TNO) en Dr. Esther Stouthamer (Utrecht Universiteit).

pagina 12-14:

J.A.J. Vervloet (2005). Zandlandschap. In: Het Nederlandse landschap. Een historisch-geografische benadering. Matrijs, Utrecht, pp. 104-127.

pagina 22:

F. Berendse (1990). Organic matter accumulation and nitrogen mineralization during secondary succession in heathland ecosystems. Journal of Ecology 78: 413-427.

pagina 23:

figuur 1.2 naar: J. Schelling (1955). Stuifzandgronden. Wageningen. Uitvoerige verslagen Bosbouwproefstation TNO. Band 2, verslag 1.

pagina 26:

R. Ketner-Oostra (2006). Lichen-rich coastal and inland sand dunes (Corynephorion) in the Netherlands: vegetation dynamics and nature management. Proefschrift Wageningen University.

De beekdalen op het lage zand

pagina 30:

figuur 2.1 naar: G.C. Maarleveld & R.P.H.P. van der Schans (1961).

De dekzandmorfologie van de Gelderse Vallei. Tijdschrift van het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap, Tweede Reeks 78: 22-24.

pagina 30-31, 40-41, 47-48, 56-57:

H.J.A. Berendsen (2005). Landschappelijk Nederland, p. 45-94. Van Gorcum, Assen en H.J.A. Berendsen (2004). De vorming van het land, p. 57-192. Van Gorcum, Assen aangevuld met mondelinge informatie van Dr. Meindert van den Berg (TNO) en Dr. Esther Stouthamer (Utrecht Universiteit).

pagina 33:

M. Gleichman, L. de Nijs & F. Berendse (2009). Veranderingen in avifauna en flora van de noordelijke Gelderse Vallei. De Levende Natuur 110: 346-351.

pagina 39:

F. Berendse (1990). Organic matter accumulation and nitrogen mineralization during secondary succession in heathland ecosystems. *Journal of Ecology* 78: 413-427.

F. Berendse & W.Th. Elberse (1990). Competition and nutrient availability in heathland and grassland ecosystems. In: *Perspectives on Plant Competition* (eds. Grace, J., Tilman, D.). Academic Press, Florida, Orlando. p. 93-115.

F. Berendse, C. Laurijsen & P. Okkerman (1988). The acidifying effect of ammonia volatilized from farm manure on forest soils. *Ecological Bulletins* 39: 136-138.

pagina 48:

figuur 2.2 naar: T. van der Hammen (1961). De Quartair-geologische geschiedenis van Oost-Twente. In: *De geologie van Twente*, pp. 28-42.

pagina 49:

In de eerste regels van Het concert zal iedereen de cabaretier Herman Finkers herkennen.

pagina 48, 57:

L.P.L. Kooymans, A. van Gijn, H. Fokkens & P. van den Broeke (2009). *Nederland in de prehistorie*. Bert Bakker.

pagina 31 en 57-58:

J.A.J. Vervloet (2005). Zandlandschap. In: *Het Nederlandse landschap. Een historisch-geografische benadering*. Matrijs, Utrecht, pp. 104-127.

pagina 57-58:

Th. Spek (2004). *Het Drentse esdorpenlandschap. Een historisch-geografische studie*. Matrijs, Utrecht.
aangevuld met mondeling informatie van J.P. Bakker (Universiteit Groningen).

pagina 64:

J. Bakker, Y. de Vries & C. Smit (2011). Het onverwacht ontstaan van een parkachtig landschap. *De Levende Natuur* 112: 185-190.

De hoogvenen in het oosten

pagina 70:

H.J.A. Berendsen (2004). De vorming van het land, p. 222-228. Van Gorcum, Assen.

pagina 70-72:

N. van Breemen (1995). How Sphagnum bogs down other plants. *Trends in Ecology & Evolution* 10: 270-275.

pagina 71:

figuur 3.1: naar J. Visscher (1949). Veenvorming. Noorduijns wetenschappelijke reeks, Gorinchem.

pagina 73-75:

T. Stol (2005). Turfwinningslandschap. In: *Het Nederlandse landschap. Een historisch-geografische benadering*. Matrijs, Utrecht, pp. 68-79.

pagina 85:

F. Berendse, N. van Breemen, H. Rydin, A. Buttler, M. Heijmans, M.R. Hoosbeek, J.A. Lee, E. Mitchell, T. Saarinen, H. Vasander & B. Wallén (2001). Raised atmospheric CO₂ levels and increased N deposition cause shifts in plant species composition and production in Sphagnum bogs. *Global Change Biology* 7: 591-598.

J. Limpens, F. Berendse & H. Klees (2003). N deposition affects N availability in interstitial water, growth of Sphagnum and invasion of vascular plants in bog vegetation. *New Phytologist* 157: 339-347.

pagina 86:

J. Limpens, J.T.A.G. Raymakers, J. Baar, F. Berendse & J.D. Zijlstra (2003). The interaction between epiphytic algae, a parasitic fungus and Sphagnum as affected by N and P. *Oikos* 103: 59-68.

Het Zuid-Limburgse heuvelland

pagina 90-93:

H.J.A. Berendsen (2005). Landschappelijk Nederland, p. 11-25. Van Gorcum, Assen (inclusief figuur 4.1).

pagina 92:

figuur 4.2 naar: H.J.A. Berendsen (2004). De vorming van het land, p. 135. Van Gorcum, Assen.

pagina 93-95:

J. Renes (2005). Krijt/lösslandschap. In: Het Nederlandse landschap. Een historisch-geografische benadering. Matrijs, Utrecht, pp. 128-141.

pagina 102-103:

informatie over de Hamster op basis van gesprek met Maurice la Haye (Alterra).

pagina 105:

figuur 4.3 naar: N. Smits, N., R. Bobbink, J. Willems, T. van Noordwijk, H. Esselink, H. Siepel, R. Huiskes, L. Kuiters & J. Schaminée (2006). Herstel van schrale hellinggraslanden in Zuid-Limburg. Natuurhistorisch Maandblad 95: 181-185.

pagina 107-109:

op basis van een excursie samen met J. Schaminee naar het Gerendal en omgeving.

De venen van laag Nederland

pagina 116-117:

H.J.A. Berendsen (2005). Landschappelijk Nederland, p. 123-146. Van Gorcum, Assen.

pagina 117:

figuur 5.1 naar: A.J. Pannekoek (1956). Geologische geschiedenis van Nederland. Staatsdrukkerij, Den Haag.

pagina 118-120:

T. Stol (2005). Turfwinningslandschap. In: Het Nederlandse landschap. Een historisch-geografische benadering. Matrijs, Utrecht, pp. 68-79.

pagina 120:

C. de Bont (2009). Twee vechten om de Eem ... Tussen Vecht en Eem. Tijdschrift voor regionale geschiedenis. 27: 213-226.

pagina 122:

D. Kleijn, F. Berendse, R. Smit, N. Gilissen (2001). Agri-environment schemes do not effectively protect biodiversity in Dutch agricultural landscapes. *Nature* 413: 723-725.

A. Breeuwer, F. Berendse, F. Willems, R. Foppen, W. Teunissen, H. Schekkerman, P. Goedhart (2009). Do meadow birds profit from agri-environment schemes in Dutch agricultural landscapes? *Biological Conservation* 142: 2949-2953.

pagina 141:

informatie over de Otter op basis van gesprek met Hans-Peter Koelewijn (Alterra).

Rivierenland

pagina 144-147:

H.J.A. Berendsen (2004). De vorming van het land, p. 265-286. Van Gorcum, Assen.

pagina 147-149:

J.D.H. Harten (2005). Rivierkleilandschap. In: Het Nederlandse landschap. Een historisch-geografische benadering. Matrijs, Utrecht, pp. 92-103.

Het zeekleilandschap

pagina 172

figuur 7.1 naar: J. H. van den Berg, M.C.J.L. Jeuken, A. van Gelder, A.J.F. van der Spek & P.C. de Vos (1993). Aspects of the evolution, morphology and sedimentology of the Westerschelde estuary. Excursion guide. 4ième Congres Français de Sedimentologie, Lille, 15-16 et 20-21 Nov. 1993.

pagina 172-173:

H.J.A. Berendsen (2005). Landschappelijk Nederland, p. 163-201. Van Gorcum, Assen.

pagina 173-176:

A. P. de Klerk (2005). Zuidwestelijk zeekleilandschap. In: Het Nederlandse landschap. Een historisch-geografische benadering. Matrijs, Utrecht, pp. 28-39.

L. Hacquebord & W.A. Ligtenag (2005). Noordelijk zeekleilandschap. In: Het Nederlandse landschap. Een historisch-geografische benadering. Matrijs, Utrecht, pp. 14-27.

pagina 178-180:

D. Kleijn, F. Berendse, R. Smit, N. Gilissen (2001). Agri-environment schemes do not effectively protect biodiversity in Dutch agricultural landscapes. *Nature* 413: 723-725.

A. Breeuwer, F. Berendse, F. Willems, R. Foppen, W. Teunissen, H. Schekkerman, P. Goedhart (2009). Do meadow birds profit from agri-environment schemes in Dutch agricultural landscapes? *Biological Conservation* 142: 2949-2953.

pagina 180-181:

P.W. Goedhart, W.A. Teunissen & H. Schekkerman (2010). Effect van nestbezoek en onderzoek op weidevogels. Rapport SOVON, Nijmegen.

pagina 183-184:

G. M. Dirkse (1992). Vissen in Arkemheen en omgeving. In: Arkemheen te Velde, G. M. Dirkse & V. van Laar, red. Natuurhistorische Bibliotheek van de KNNV, Zeist.

pagina 190:

In de 1ste kolom, 3de alinea wordt gesproken over "Zeegroene rus en Ruwe bies die toch wijzen op een zout verleden". De meervoudsvorm is hier niet correct. De Ruwe bies doet een zout verleden vermoeden, maar de Zeegroene rus niet. Deze soort wijst op een kalkrijk substraat.

De nieuwe polders

pagina 198:

H.J.A. Berendsen (2005). Landschappelijk Nederland, p. 153-155. Van Gorcum, Assen (inclusief figuur 8.2).

pagina 198-199:

H.C. Redeke, red. (1922). Flora en fauna van de Zuiderzee. Monografie van een brakwatergebied. Nederlandsche Dierkundige Vereniging (inclusief figuur 8.1 die voor het eerst werd gepubliceerd in de Nieuwe Rotterdamse Courant van 14 juli 1905).

pagina 200-201:

G. van Hezel & A. Pol (2005). De Flevolandse geschiedenis. Van Genneep, Amsterdam.

pagina 201-203:

M. Scheffer (1998). Ecology of Shallow Lakes. Kluwer Academic Publishers, Dordrecht, Boston, London.

pagina 206:

F. Geiger, J. Bengtsson, F. Berendse, W.W. Weisser, M. Emmerson, M.B. Morales, P. Ceryngier, J. Liira, T. Tschardt, C. Winqvist, S. Eggers, R. Bommarco, T. Pärt, V. Bretagnolle, M. Plantegenest, L.W. Clement, C. Dennis, C. Palmer, J.J. Oñate, I. Guerrero, V. Hawro, T. Aavik, C. Thies, A. Flohre, S. Hänke, C. Fischer, P.W. Goedhart, P. Inchausti (2010). Persistent negative effects of pesticides on biodiversity and biological control potential on European farmland. *Basic and Applied Ecology* 11: 97-105.

F. Geiger, F., G.R. de Snoo & F. Berendse (2010). Landscape composition influences farm management effects on farmland birds in winter: A pan-European approach. *Agriculture, Ecosystems and Environment* 139: 571-577.

pagina 206-209:

P. Bremer (2007). The colonisation of a former sea-floor by ferns. Proefschrift Wageningen University.

pagina 215:

F. Vera (1988). De Oostvaardersplassen. Van spontane natuurontwikkeling tot gerichte natuurontwikkeling. Gezamenlijke uitgave van IVN, Amsterdam en het tijdschrift Grasduinen, Haarlem.

pagina 216-219:

V. Wigbels (2001). Oostvaardersplassen. New nature below sealevel. Staatsbosbeheer, Driebergen.

De kust: duinen, kwelders, wadden

pagina 224-226:

H.J.A. Berendsen (2005). Landschappelijk Nederland, p. 213-219. Van Gorcum, Assen (inclusief figuur 9.1 en figuur 9.2).

pagina 225 en 227:

A.M.M. van Haperen (2009). Een wereld van verschil : landschap en plantengroei van de duinen op de Zeeuwse en Zuid-Hollandse eilanden. Proefschrift Wageningen University.

pagina 230:

figuur 9.4 naar: H. Olf, J. de Leeuw, J.P. Bakker, R.J. Platerink, H.J. van Wijnen & W. de Munck (1997). Vegetation succession and herbivory in salt marshes: changes induced by sea level rise and silt deposition along an elevation gradient. *Journal of Ecology* 85: 799-814.

pagina 236-238:

J.P. Bakker, R.M. Veeneklaas, A. Jansen & A. Samwel (2005). Een nieuw Groen Strand op Schiermonnikoog. *De Levende Natuur* 106: 151-156.

pagina 256-261:

J. van de Kam, B. Ens, T. Piersma & L. Zwarts (1999). *Ecologische atlas van de Nederlandse wadvogels*. Schuyt & Co., Haarlem.

pagina 263-265:

J.P. Bakker, P. Esselink, R. van der Wal & K.S. Dijkema (1997). Options for restoration and management of coastal salt marshes in Europe. In: *Restoration ecology and Sustainable Development* (K.M. Urbanska, N.R. Webb & P.J. Edwards, eds.). Cambridge University Press, pp. 286-322.

H. Olf, J. de Leeuw, J.P. Bakker, R.J. Platerink, H.J. van Wijnen & W. de Munck (1997). Vegetation succession and herbivory in salt marshes: changes induced by sea level rise and silt deposition along an elevation gradient. *Journal of Ecology* 85: 799-814.

De steden

pagina 270:

L. Mulder, G. Gritter & M. Zijlema (2003). Atlas van de Nederlandse Geschiedenis. Walvaboek, Holten.

pagina 273-274, 285-287:

I. Jacobs, red. (2009). Bruit van d'Eem. Geschiedenis van Amersfoort. Uitgeverij Matrijs, Utrecht.

pagina 277-290:

mondelijke informatie op basis van gesprekken met Zomer Bruijn en Renée van Assema.

pagina 291:

De Bospaardenstaart wordt al genoemd door

Th. Weevers (1933). Bosrelikten in de Gelderse Vallei. Nederlandsch Kruidkundig Archief 43:191-234.

En nog eerder (in 1767) voor deze streek door de botanicus Gorter in de Flora Belgica. Ca. tien jaar geleden heb ik de soort hier nog waargenomen; op de genoemde plek is de Bospaardenstaart nu verdwenen.